

ОКСФОРДСКИ ПРОЧИТИ НА КЛАСИЧЕСКОТО ГРЪЦКО ФИЛОСОФСТВАНЕ У НАС

Димка Гочева*

За по-малко от месец през пролетта на 1999 г. на специалност Философия в СУ “Св. Климент Охридски” гостуваха двама преподаватели от Оксфорд – проф. Майлс Бърниет от All Souls College и проф. Кристофър Къруан от Exeter College, които проведоха семинари върху важни текстове от Платон и Аристотел.

Проф. Майлс Бърниет бе наш гост от 21 до 25 март. Той бе последният поканен лектор по програмата Оксфордски лекции по философия – инициатива на Философския факултет на СУ и Британския съвет, осъществявана с изключителното съдействие на Посолството на Великобритания и преди всичко чрез неуморната организаторска работа на Мария Стойчева от Катедра Западни езици във ФКНФ, която започна през май 1996 г. и благодарение на която у нас пристигнаха и изнесоха лекции сър Питър Стросън и сър Майкъл Дамет, сър Антъни Кени и проф. Дейвид Пеърс, проф. Филипа Фут и д-р Джон Камбъл.

Както всички предишни гост-лектори проф. Майлс Бърниет изнесе лекция в Аулата /на 23 март от 14 часа/, в която тематизираше нещо, което засега у нас не се преподава като специализирана философска дисциплина – философията на чувствата. Неговата лекция “Гняв и отмъщение” представи не само историята на философстването за същността на гнева,/не/допустимостта му и мярата, до която /не/ трябва да бъде осъразмеряван и не само описа занимателно основните парадигмални изблици на яростта и жаждата за мъст от Ахил в “Илиада” до Джордж Буш и Маргарет Тачър. Разбира се, бяха жалонирани неминуемите историко-философски теоретизации по този въпрос: Платоновата, Аристотеловата, стоическата и епикурейската, на философията в Рим, на ранно християнските апологети и на най-тачения западен отец на Църквата – св. Августин. Освен добре свършената работа по събирането на всички подходящи извори за мнението на всички авторитетни мислители по този проблем /която би трябвало да извърши всеки академичен авторитет в такава ситуация/ и аналитично-ироничното им обмисляне/каквото предлагат най-често англоезичните хуманитари/, проф. Майлс Бърниет не скри в лекцията си и стремежа си чрез това да покани слушателите си към размисъл за нещо, което бе повече от актуално /точно тогава започваха бомбардировките на НАТО над съседна Югославия/: Кога, поради какво и заради какво един човек или цяла една нация трябва да се разгневят и да тръгнат да мъстят, естествено като се хванат за оръжието? При какви обстоятелства и с какво оправдание може да бъде започната една война и каква е ценностната перспектива, в дълбочината на която тя не само изглежда, но и действително става справедлива или несправедлива?

Тази предизвикателна лекция бе типичен пример за начина, по който през последните десетилетия на Запад от античната и средновековната философия се избират и осмислят предимно онези етико-политологически и аксиологически проблеми, които правят от мислителите на миналото не музейни експонати в археологията на знанието, а учители по мислене, достойни за уважение и необходими особено днес. За съжаление,

присъстващите на лекцията не успяха да чуят почти нищо от нея, тъй като - кой знае по чия точно вина – университетската администрация извърши поредния си гаф: апаратурата по озвучаването бе така монтирана и настроена, че произнасяното по микрофона се превръщаше в неартикулируемо кънтене. Все пак, както лекцията, така и обилното приложение от текстове към нея можаха да стигнат до присъстващите, тъй като, както стана обичайно напоследък, тя бе предварително преведена и издадена в ограничен тираж от издателство “Сиби”.

Дотук появата на последния гост от програмата Оксфордски лекции по философия оставаше в “рамките” ѝ, тъй като всички предишни наши гости и негови колеги, с изключение на Джон Камбъл, също така изнесоха по две “показни” лекции. Единствено проф. Камбъл през миналата учебна година проведе и едноседмичен дискуссионен семинар със студентите за това какво е личностната идентичност.

В гостуването на проф. Бърниет обаче бе включено и споделянето на неговия прочит на Платонския “Критон”^[1] със студенти по философия, класическа и английска филология, които имаха възможност да се включат в /съ/беседването по този диалог на 22, 24, 25 и 26 март. През първия ден на семинара се обсъждаше проблемът за слабостта на убежденията и за средствата на убеждаването в разговора между Сократ и неговия връстник и приятел Критон в първата част на едноименния диалог, а през втория и третия бе четена и коментирана прословутата реч на законите – словото, с което персонализираните закони пресрещат Сократ при въображаемия му опит за бягство от затвора и го убеждават в никакъв случай да не предприема такъв опит наистина, а да остане и да се подчини на присъдата, с която мнозинството атиняни в Народното събрание го е осъдило на смърт заради непочитането на традиционните богове и развърщането на младежите. Проф. Бърниет изненада и в не по-малка степен зарадва всички участници в семинара с прочита, който сподели. През последните няколко десетилетия, както бе посочено и преди малко, западните интерпретативни стратегии отделят значително внимание на съвременното в класическото гръцко философстване, което ще рече на нравствено-етическите, ценностните, социо-политическите и дори икономическите схващания на античните елински мислители. Специално върху диалога “Критон” е написано не малко с оглед на изричните съждения в него за същността на законите, за гражданското /не/подчинение, за характера и /не/престъпимостта на моралните и юридическите ангажименти, които един човек поема, бидейки тъкмо гражданин на един полис. Разбира се, проф. Бърниет каза нещичко и за това, говори не малко за принципите на Сократовата нравственост и тяхната отлика от традиционния морал, разбули много загадъчни реалии и многосмислени семантики в лексиката на оригиналния гръцки текст – с една дума показва онова рядко постижимо единство от ерудицията на класическия филолог и смелостта в мисленето на философа, благодарение на които той е Лоурънс професор по антична философия, авторитетен учен в англоезичната хуманитаристика и член на Британската академия. Поне за мен обаче най-ценното в семинара върху “Критон” бе това, че проф. Бърниет сподели своя прочит на един Платонов диалог, в който властва смазващата сила на философстването за правото и законите, но който въпреки това не загубва същността си на художествено произведение, на литературен и драматургичен текст.

Интерпретацията на проф. Бърниет противостои най-малко на три доминиращи историко-философски инерции. Първата от тях бе вече очертана – селектирането на отделни тематизации по определени /най-често злободневни политико-юридически и икономически/ проблеми, което в повечето случаи не се съобразява с енциклопедичния

контекст и целокупната систематика на мисловността, в лоното на която са породени. Втората тенденция, както и първата, е предимно западноевропейска и се роди през втората половина на нашия век в авторитетната Тюбингенска школа, като се разпростира все по-бързо в платонознанието и особено сред учените-членове на Международното Платоново Общество /в него членуват вече над 200 университетски преподаватели и изследователи на античната философия от цял свят, които непрекъснато поддържат интензивни научни контакти помежду си, организират колоквиуми и конференции, а веднъж на три години се провеждат и големи представителни Симпозиуми на обществото/. Не малко изтъкнати познавачи на платонознанието през последните десетилетия насочиха усилията си за реконструирането на т. нар. “Неписани учения” на Платон – тайната Платонова философия, която е била преподавана единствено пред слушателите в Академията и която е строго промислена структурална метафизика, осмисляща битието като йерархия от четири нива на битийстване и онтично съвършенство [ii]. Третата тенденция е нагласата, която в очите на някои изглежда неспасяемо старомодна, но е характерна все още за източноевропейските изследвания. Почти във всички тях може да се види стремежът в търсенето на истината за Платоновото философстване да се четат класическите и късните диалози, от които да се извличат най-вече космологическите и онтологическите мисловни конструкции на онзи, чиито писания са обусловили появата на цялата следваща многовековна история на мисълта като свой “коментар под линия”. Колкото и различни да изглеждат, тези три доминиращи интерпретаторски тенденции в модерното и старомодното платонознание си приличат в едно, което е и тяхната обща слабост – независимо от това дали се търсят актуалните политико-етически или юридико-икономически тематизации, както прави през последните две десетилетия западноевропейският new wave сред “античниците”, или достолепно се поддържат антикварно изглеждащи и сякаш отживели времето си питання за битието и вселената, както все още се прави в Източна Европа и у нас; независимо от това дали се търси убедителната и несъмнена метафизическа конструкция, споделяна само в тесен езотеричен кръг, както правят изследователите на “неписаната” философия /представяни у нас от Цочо Бояджиев/, или се сглобяват понякога несъвместимите изказвания в различните писани диалози за това какво е човекът, какво е душата му и какво е мястото му в съществуващото и космоса. Всички тези интерпретаторски усилия страдат от неизлечимия стремеж към буквализиране и догматизиране на Платоновите текстове, които - все пак – до ден днешен се изтъкват и като шедеври в белетристиката, и най-високи образци за това какво е литературата, при това не само античната. Наистина, и в днешното платонознание се чуват гласове, продължаващи патоса на немските романтици от началото на XIX век – на Шлайермахер и на братята Шлегел, които са предупреждавали за опасността вследствие на систематическите спекулации и лишението от въображение и артистизъм тълкувания на ограничени университетски преподаватели като Хегел, Платон да бъде четен като тетичен и утвърждаващ философ, който преподава и проповядва определено учение.

За добро или за зло в писането и преподаването за Платон през миналия XIX и минаващия XX век е преобладавало тъкмо това – търсенето на схващания и учения, на идеи и теории. Колкото и да се е напomniaло, че Платоновите диалози са и литература, тяхното четене като образци тъкмо на литература, на художествено майсторство и вдъхновено писане на изящна словесност винаги е отстъпвало на догматично-доктринерското им ползване. Преобладаващото през последните два века е следното: намират се изреченията, в които се изказват някакви твърдения – все едно дали за езика и мисълта, или за тялото и душата, или за идеите-ейдоси-образци-монади-родове-същности-сами по себе си съществуващи неща. След това тези изречения се изрязват с ножица и от тях се прави съответният колаж на предварително обмислената интерпретаторска постройка, а всички останали изречения, които всъщност са и много по-голямата част във

всеки един от диалозите се смачкват и се изхвърлят в коша за боклук, като недостойни за сериозен анализ. Това е печалният резултат от всички опити от диалозите да бъде извадено недвусмисленото философско послание и твърдостта на “учението”, обитаваща най-най-високите етажи на смисъла на философската догматика. До същото подценяване на целостта на диалозите и изобщо на техния смисъл достига и търсенето на “неписаното учение”, което така или иначе започва от предпоставката за несигурността на писаното слово като средство за споделяне на най-важните човешки прозрения за битието. Защо обаче същият този мислител е страдал от неизлечимия творчески нагон да пише, при това литература, в която философското съдържание се предава в така любовно шлифована художествена форма?

От немските романтици до днес винаги са се намирали творци и учени, преводачи и тълкуватели, които са изповядвали, че диалозите трябва да бъдат четени първо като литература, а после като философия и че всяко едно догматично твърдение трябва задължително да се поставя на фона на своя художествен контекст, за да се разбере дали действително то означава точно това, което буквално изразява. За подобен символичен, а не доктринерско-буквалистичен прочит пример дават още късните неоплатоници в края на античността. Прокъл направо обявява, че Платоновите диалози трябва да бъдат четени като “свещен текст”, което ще рече не че от тях може да се развие практиката на някакъв религиозен култ, а че както при всеки един свещен текст четящият трябва с пиетет и страхопочитание да поглъща всяка една дума. Всяка една дума. Наистина и днес се чуват подобни призиви, но за жалост в морето на платонознанието те са по-скоро изолирано течение, а и не всякога теоретизациите, бленуващи за литературата като оформител, редактор и коректор на Платоновите философски текстове се приземяват в конкретни прочити на отделни диалози. Напоследък пример за методологическо извеждане на литературното във фокуса на интерпретирането се дава от Холгер Теслеф и Х. Тайер, от Дейвид Фортуноф и Джералд Прес[[iii](#)]. У нас разбира се това е най-силният патос в работите на Богдан Богданов върху Платон[[iv](#)]. Особено впечатляващи като прочити на конкретни диалози са работите на Елинор Уест върху “Евтифрон”, на Брус Готфрид върху “Федър”, на Джеймс Ариети върху “Горгий” и на Андреа Чемплик върху “Теетет”[[v](#)]. За съжаление както те, така и впечатляващата игра на Райчо Пожарлиев с “Феноменология на диалогичната ситуация в “Пирът” на Платон” са малко популярни[[vi](#)]. С такава интерпретативна тактика на международна известност се радва само “Аптеката на Платон” на Жак Дериде[[vii](#)].

Проф. Бърниет успя да направи от споделянето на своето четене на “Критон” литературно-философски хепънинг, в който “се случил” просветването на смисъла на трудно разгадаемите /а всъщност и трудно забележимите/ символи в този диалог. Защо Сократ е спал спокойно, а Критон не е могъл да мигне цяла нощ? Защо Сократ сънува сън и защо му се присънва жена, и защо тя е облечена в бяло, и защо му казва, че скоро ще отиде някъде далеч, и защо точно след три дни, а не след повече или по-малко, и защо тъкмо в плодната Фтия, а не другаде? И защо да се обръща внимание на всички тези привидно незначителни литературни детайли, а не да се пристъпи направо към директното заявление за законите, гражданството, подчинението и т. н.? Тъкмо защото според проф. Бърниет при внимателното вчитане в традиционно пренебрегваните литературни детайли речта на законите придобива иронично, а не сериозно-буквалистично звучене[[viii](#)]. Особено въздействие в разиграването на литературното композиране при преобръщането на привидно неоспоримия доктринален смисъл проф. Бърниет постигна чрез зачитането на един от “дребните” митологични детайли в края на диалога: след досадно-отегчителния монолог на законите, Сократ сравнява ехото от техните думи с музиката, изпълнявана на флейти и слушана от корибантите при Дионисовите мистерии. Проф. Бърниет акцентира върху това, че в музиката, изпълнявана по време на мистерии по-важна от мелодията е

била ритмиката и успя да ритмизира текста на “Критон”, като разкри ритмично повтарящите се синтактични конструкции, лексикалните обрати и реторичните антитези, които представят Платоновата игра и иронията в онова зловещо на моменти пледиране на законите, което се привижда като сериозно и непоколебимо убеждение на Сократ, и разбира се и на самия Платон. Братята Август и Фридрих Шлегел възторжено биха ръкопляскали на ироничния прочит чрез скритото в композицията ритмизиране тъкмо на такъв диалог като “Критон”, който на пръв поглед не предполага нищо друго освен сухото и дори нечовешко политико-юридическо теоретизиране за правото и законите, за гражданското подчинение и самоотричане.

През последния ден на семинара проф. Бърниет направи кратък исторически преглед на четенето на Платон през вековете от гледна точка именно на отговарянето на въпросите: Какво е преди всичко неговото писано наследство – философска догматика /пък било то и в най-възвишения смисъл на тази дума/ или литературна вселена, в която не толкова се твърди нещо категорично, не се налагат несъмнени тези, а се изследва и се търси? В първата част на историко-философския обзор на възприемането на диалозите бе изтъкнато както традиционното разбиране за Платоновата философия като систематично учение, така и недооценяването на обстоятелството, че за представителите на академическия скептицизъм Платон е бил емблематична персонализация на автентичния смисъл на прилагателното *skeptikos*, което е значело не че някой се съмнява, а че пита и проучва. Във втората част на своя преглед проф. Бърниет с голяма охота запозна слушателите си с важноста на решаването на дилемата “догматик или скептик е Платон” в британското хуманитарно знание през последните два века. Четенето на Платон именно като скептик, като мислител, който пита, изследва и търси, е едно от нещата, обединили четирима видни учени и политически дейци на миналия век в групата на “философите-радикали”: Джеймс Мил, Джон Стюарт Мил, Джереми Бентам и Джордж Гроут, които успяват да предизвикат значителни реформи в законодателството и политиката на Британската империя през миналия век. От решаването на дилемата “скептик или догматик” е Платон в нашия век също е зависело не малко. Проф. Бърниет посочи очевиден следствия от буквалистичното четене на Платон: през 1931 г. Хилдебранд публикува своята работа “Платоновите диалози за Отечеството”, в която изтъква “Апологията”, “Критон” и “Менексен” като протообразец на идеологията на фашизма. Много повече той и подобни нему националсоциалисти, отколкото самите Платонов диалози предизвикват яростното заклеяване на сър Карл Попър, според когото Платон е идеолог на затвореното общество [ix] и духовен праотец на най-реакционните политически теории и практики на безумния XX век. Но дори и оправдаването на Платоновата политическа и социална философия да не бе цел на участниците в семинара на проф. Бърниет, все пак изтънчената иронична игра, с която бе прочетен “Критон”, показва как и първоначално най-едноплановият и безспорен в утвържденията си обособен микротекст – какъвто е речта на законите, може да бъде смислово преобразен, ако е включен в литературния контекст и художествената органика на философския диалог, особено когато негов автор е Платон.

Освен всичко останало участието в семинара и изобщо общуването с проф. Бърниет бе много улеснено и от това, че той говори руски с правилността и лекотата, с която малцина от нас напоследък могат, а и от пребиваването си в бившия СССР /като културен аташе и лектор в някогашния Ленинград/ той е изградил доста точна представа за това, което е ставало и протича в момента в Източна Европа – и в политиката, и в образованието и науката. В това отношение той е чувствително изключение сред западните колеги, по-голямата част от които не познават нито достиженията на хуманитарната

интелигенция в Източна Европа, нито естеството на проблемите ѝ, а да не говорим за мащаба и последиците от тези проблеми.

Своеобразен епиграм на Оксфордските гостувания бе посещението на проф. Кристофър Къруан [x] през Светлата седмица. На 14, 15 и 16 април той обсъди със студентите от I курс философията трите най-важни проблема в “Никомахова етика” на Аристотел: Какво е щастието и достижимо ли е то? Какво е добродетелта и добродетелността? Каква е ролята на самостоятелния и обмислен избор за проявяването на добродетелта и за активната действеност на добродетелността, и защо човек е лично отговорен за тях? Първите два от тези въпроси от столетия занимават аристотелистите и етиците, като върху тях се е отложила благородната патина на класическото многовековно достояние, предизвикващо у някои съжаление заради старомодната му отвеаност, но у други - нескривано почитание. Третият проблем – за личния избор и личната отговорност – несъмнено е непосредствено важен за целия отминаващ вече XX век, при това не само за философите, а още по-малко за историците на философията. Чрез този начин на подреждане на трите тълкувани проблема проф. Кристофър Къруан успя плодотворно да се справи с едно препятствие, посрещашо всеки тълкувател на Аристотел, което видният Кеймбриджски професор по антична философия Уилям Гатри формулира така: “Най-трудното при писането за Аристотел е да се реши какъв да бъде редът на изложението. Съществените неща в неговата система са така преплетени, че частите ѝ изглеждат взаимнообясняващи се. За да се разбере схващането А, необходимо е да се познава схващането Б, но пък ако поради това първо се разгледа Б, става ясно, че то не може да бъде разяснено без препращане към А... Все пак трябва да се започне отнякъде...” [xi]. И наистина не малко познавачи не са успявали да се превърнат в добри тълкуватели, просто защото не са успявали да изберат онзи ред на изложение, който показва не само как отделните тематизации се разполагат една до друга, но и как се извеждат една от друга логически и по необходимост, как се обмислят една поради друга и към какво води всичко това. Подредбата на темите поради това се превръща в решителното определящо, от което зависи дали през него ще просветне логиката в мисленето на Аристотел, дали читателят или слушателят на неговия интерпретатор ще стигне до разбирането му, дали ще открие плодотворността на този метод на мислене, оказващ се понякога много по-важен от конкретната проблематика. Проф. Кристофър Къруан успя да подреди отделните тематизации така, че слушателите му да се убедят не само в тяхната класическа и историческа значимост, но и да се досетят за евристичната им провокативност днес. Неговият начин на интерпретиране подчертано странеше от традиционната история на философията и педантичната класическа филология, макар че достатъчно добре се ползваше и от двете.

Прочитът на “Никомахова етика”, предложен от него, оспори тъкмо онова, което традицията цени и възхвалява: беше заобиколено привижданото като задължително въвеждане в етическата проблематика през входа на Аристотеловото противопоставяне на Платон и на досадните разграничения между теоретическото и практическото философстване; беше критикувана прехвалената в историята на етиката идея за добродетелта като средина между излишъка и недостига в действащото; традиционните места на тематизациите за щастието и добродетелта бяха разменени, поради това, че определението в гл. 7 на книга първа определя щастието като “действеност /енергия/ на душата съобразно добродетелта”; традиционният т. нар. “слаб” превод на *proairesis* като “предпочитание” бе заменен със силното “избор”.

Схващания, които могат да бъдат представени и като консервирани музейни експонати, в тълкуването на проф. Къруан се оказаха драматично антиномични. В проблема за щастието тази напрегнатост идва от настояването за неговата постижимост и същевременно от убеждението, че то се постига в съвършения и завършен живот, което в логиката на езика и традиционното мислене на гърците от Херодот насетне може да означава и постигане на щастието едва от гледната точка на последния миг във и извън живота – смъртта.

По отношение на добродетелта проф. Къруан изрази неодобрението си спрямо прочутата Аристотелова теория за средата, лице на която е определението в гл. 6 книга II: ”Добродетелта е средина между два лоши начина на постъпване, като единият от тях е от недостиг, а другият – от прекомерност, или по-точно казано и в това, което изпитваме /чувствата/ и в това, което правим /действията ни/ може да има недостигане или надхвърляне на дължимото, а добродетелта е средината между тях, която трябва да се открива и избира. Поради това, според същността си и според определението си, наричано същина, добродетелта е средина, а понеже е най-доброто и най-хубавото, тя е край /онова, по-добро от което не може да се намери/”. Според Къруан много по-добро от тази метафизическа сухота е антропологическото уточнение, че при прицелването в средата се търси средата не в нещата, а по отношение на нас. Също така според нашия гост много по-интересно е класификационното отграничаване на добродетелта в рода на душевните проявления, в който тя е вид от притежанията на характера, а в съседство са видовете на чувствата и на способностите.

Аудиторията посрещна с бурно обсъждане тези негови идеи и продължи в търсенето на антиномии, произтичащи от концепирането на задължителната обвързаност на добродетелта и щастието – не се ли превръща понякога стремежът за съвършено упражняване на съвършената добродетел в пречка вместо в необходима предпоставка за достигане до щастието, щом като Аристотеловата идея за щастието така мъчително удържа в едно не само добродетелта, която е наша лична отговорност, но и други, независещи от нас неща – здравето, приличното имотно състояние, благополучието на приятелите, децата, роднините и съседите? Ако някой път някоя доблестна и смела постъпка ни осакати, след това ще можем ли да сме щастливи? С подобни примери и теоретизации слушателите-участници в семинара на Къруан всъщност типологично се изравниха с оживените дискусии върху “Никомахова етика” напоследък, протичащи на Запад.

Най-интересен бе последният ден на семинара, когато бяха четени и коментирани местата от III и V книга, в които се говори за личния избор и отговорността за него. Разбира се, тези проблеми не възникват от само себе си, а се пораждат от усилието да се мисли последователно за добродетелта и щастието. След като щастието е действителността на душата съобразно добродетелта, а добродетелността се проявява най-вече в съзнателното и отговорно избиране на средствата за постигането на целите, към които се стремим, като най-важен в етиката на Аристотел и същевременно най-съзвучен с нашето време изпква тъкмо проблемът за избора и отговорността за него. Проф. Къруан така аранжира постановките в III и V книга, че те зазвучаха досущ като пределно познатите размишления за екзистенциалния избор, направени на други езици и в други философски и литературни традиции през XX век. От тридневния семинар на проф. Къруан се разбра, че дори и човек да иска да си спести интелектуалните усилия за съответното разбиране на етиката на Аристотел, която не дефинира понятията, чрез които изразява основните си твърдения и поради това изисква познаване на т. нар. “теоретическо мислене” и на т. нар. “първа философия”, все пак “Никомахова етика” заслужава да бъде четена и като предвестник на

тревогите на XX век, и като възможна теоретично-аналитична парадигма за обмислянето на конфликти, които за жалост ще ни съпътстват и през следващия век. Например в “Никомахова етика” се задават въпроси като: Защо за да сме наистина, а не просто да се чувстваме щастливи, трябва приятелите, децата и съседите ни да се радват на благополучие като нашето? Ако някои от съседите ни са в кръвна вражда, трябва ли да се намесваме, за да разрешим техния спор и коя от двете добродетели в тази ситуация е по-за предпочитане – смелостта или благоразумието? А ако изберем мъжеството, не трябва ли да действваме решително и без отлагане, защото иначе ще се окаже, че всъщност не можем да избираме, което значи, че не можем да сме добродетелни и следователно никога няма да бъдем щастливи? А загрижеността за хората, които живеят около нас от какво произтича: от това, че човекът е по природа обществено същество или от това, че все пак благополучието ни зависи и от тях, или от това, че схващането за щастие и добродетелност изисква такава загриженост?

Когато сме убедени, че е благо да постигнем определена цел, не трябва ли в обмислянето и разсъждаването за средствата, измежду които можем да избираме, да търсим винаги онези, които са приятни и изгодни не само за нас? Обмислянето на средствата, чрез които се постига някаква цел понякога няма ли да ни отведе до разбирането, че и тя е средство за постигането на друга по-висша цел и че за да се спре безкрайното превръщане на целите в средства, трябва да се достигне до разбирането “заради какво” изобщо живее човекът и чрез какво се постига съвършенство в неговия живот?

Но който иска да види как Аристотел разсъждава върху тези въпроси и какви са възможните отговори, които очертава, нека сам да прочете “Никомахова етика” или поне първата ѝ половина.

* Текстът бе публикуван с малки съкращения и без бележките в “Литературен форум”, 1999, брой 27. – Бел. Д. Г.

[1] Проф. Бърниет е автор на множество историко-философски студии, при това не само за античната, но и за модерната философия. Сред Платоновите изследователи най-известна е книгата му върху “Теетет”. Вж. Myles Burnyeat, *The Theaetetus of Plato*. With a translation of Plato’s Theaetetus by M. J. Levett, revised By Myles Burnyeat. Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge; много важна за платоно- и аристотелознанието, както и за дискусиата върху “неписаните учения на Платон” е работата му върху Аристотеловите свидетелства в книги М и N на “Метафизиката” - ‘*Platonism and Mathematics. A prelude to Discussion*’. In : *MATHEMATICS AND METAPHYSICS IN ARISTOTLE*, ed. by Andeas Graeser. Proceedings of the tenth Symposium Aristotelicum. 1987, Bern/Stuttgart. За аристотелознанието и модерните етически спорове за “Никомахова етика” вж. неговата статия ‘*Aristotle on Learning to be Good*’. In : *ESSAYS ON ARISTOTLE’S*

ETHICS, Ed. by A. O. Rorty. University of California Press, 1980. Познавачите на Аристотеловата “Метафизика” и т. нар. “дзетолози” – изследователите на нейната фундаментална книга Дзета не могат да минат без записките, направени на обсъжданията на книгите Дзета и Ета по времето на няколкогодишните семинари, на които са се срещали и изказвали най-видни англоезични специалисти. Вж. **M. F. Burnyeat and others, Notes on Book Z**. Study Aids Monograph No1, Oxford 1979. **Notes on Book Eta and Theta of Aristotle’s Metaphysics, recorded by M. F. Burnyeat & others**, Study Aids Monograph No4, Oxford 1984.

[ii] В нашата историко-философска литература тази позиция е успешно защитена от Цочо Бояджиев в книгата му *“Неписаното учение” на Платон*, С., 1984г., “Наука и изкуство”.

[iii] Представителни техни работи са включени в сборника *Plato’s Dialogues. New studies and interpretations*. Ed. By Gerald Press, 1993, Rowman & Littlefield Publishers, USA.

[iv] Напр.: встъпителната му студия **“Философско съдържание и художествена форма в диалозите на Платон”**, в *“Платон. Диалози”*. Том II, С., 1982 г., “Наука и изкуство”; **“За стратегиите на философския текст и определимостта на философията. Платоновият “Федър”**, в *“Промяната в живота и текста”*, С., 1998 г., Издателство “Отворено общество”.

[v] Включени в сборника, издаден от Джералд Прес, цит. съч.

[vi] Във **Философски преглед**, брой 2 /1991.

[vii] Първоначално публикувана в *Tel Quel*, 1968, No 32, 33, а наскоро включена като следговор в *Platon. PHÈDRE, Traduction inédite, introduction et notes par Luc Brisson*, 1989, Flammarion. Част от тази работа е преведена на български от Любомира Радоилска и публикувана в **Език и литература**, 5-6/1996.

[viii] С подобна цел, но не и със същите средства на постигането ѝ се отличава и работата на известния британски учен Грегъри Властос от 1968 **‘Socrates on Political Obedience and Disobedience’**, наскоро препечатана в *Studies in Greek philosophy. Gregory Vlastos*, vol.II: *Socrates, Plato and their tradition*, Princeton Univ. Press, 1995, ed. by Daniel Graham.

[ix] Вж. **Отвореното общество и неговите врагове**. Том I: **Магията на Платон**, С., 1993 г., Фондация “Отворено общество” и Издателство “Златорогъ”. В превод на Камен Лозев.

[x] Проф. Къруан е много известен сред аристотелистите със своя превод и коментар на книгите Гама, Делта и Епсилон на “Метафизиката” . Вж. **Christopher +Kirwan** – translation and notes of *ARISTOTLE’S METAPHYSICS. BOOKS G-D-E*. Oxford, 1971, 1993.

[xi] **W. K. C. Guthrie**. *A History of Greek Philosophy*, vol. VI, Cambridge, 1983, p. 100.